

bir sivri kemerli nişten ibaret olmakla beraber iki yanında burmalı sütunçeler üzerinde kabartma süsleme görülür. Fakat tarihî bir eserin varlığını hiçe sayarak yapılan yanlış bir sokak düzenlemesi yüzünden çeşmenin ayna taşı ve sebillerin eteği yola gömülmüştür.

Hazîre. Sebilin yanında ve caminin yan duvarı önünde ana caddeye paralel geniş bir hazîre yer almaktadır. Cephede mukarnaslı başlıklara sahip sütunların üzerinde, içleri dökme şebekelerle kapatılmış sivri kemerler sıralanır. Hazîre, bir sütuna oturan çifte kemerle enine iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Damad İbrâhim Paşa'nın parçalanmış cesedinden toplanabildiği kadarı önce, Süleymaniye yakınında Nevruz Kadın Sıbyan Mektebi yanında kızı ile damadına ait konağın bahçesine gömülerek üzerine bir taş dikilmiştir. Sonraları cami hazîresine onun adına yeni bir taş dikilmiştir. Aynı hazîrede oğlu Damad Mehmed Paşa ile aynı soydan Küçük Mustafa Paşa'nın da kabirleri bulunmaktadır.

Çarşı. Külliye gelir sağlamak için Şehzadebaşı caddesi üzerinde karşılıklı olarak iki sıra halinde inşa edilen bu dükkânlardan medreseye bitişik olanlar otuz yedi, karşı sırada ve yeniçerilerin Eski Odalar denilen kışlasına komşu olanlar ise kırk beş tane idi. Bunların, İlkçağ'da Akdeniz çevresindeki eski şehirlerin çoğunda olduğu gibi önlerinde direklerle dayanan saçakları vardı. Böylece İbrâhim Paşa Çarşısı, antik direkli caddeler geleneğini Türk mimarisinde yaşatan bir eser olmuştur. Ancak karşı sıradaki dükkânlar ve önlerindeki sütunlar XIX. yüzyıl içlerinde yıkılıp kaldırılmış, İstanbul halkının hayatında çok büyük yeri olan ünlü Direklerarası kısmı XX. yüzyıl başlarına kadar durmuştur. Fakat cadde-den tramvay hatları geçirilirken medreseye bitişik dükkânların önlerindeki bu kemer ve sütunlar da kaldırılmıştır. Bugün mimarileri çok bozulmuş bir halde bu tonozlu dükkânların bir kısmı mevcuttur. Araya bir çirkinlik âbidesi gibi sokuşturulmuş olan eski sinema, şimdiki iş hanları da külliye'nin bütünlüğünü bozan bir unsurdur. Yıllar önce alınan, Direklerarası'nın hiç olmazsa bu tarafının ihya edilmesi yolundaki Anıtlar Yüksek Kurulu kararı da uygulanmamıştır.

Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın bu külliyesi, onu yaptıran kişinin tarih içindeki önemi kadar şehrin en işlek ana caddesi üzerinde bulunuşu ile de dikkat-

le korunması ve bütünlüğü bozulmaksızın yaşatılması gereken bir mimari eserdir. Ayrıca küçük külliyeler arasında Türk sanatının klasik döneminin son yapılarından biridir. Bunun yanında külliye'nin cami, kütüphane, medrese, sebiller ve çarşıdan meydana gelen plan düzenlemesi, başka bir benzerine rastlanmayan son derecede âhenkli ve başarılı bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, *Defter*, nr. 1959, s. 43, sıra nr. 27; *Nedim Divanı* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1972, s. 135, 145, 174; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 41; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadîkatü'l-cevâmi'* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 75-76; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 72-73; İzzet Kumbaraçlar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 33; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 328, nr. 365; Münir Aktepe, "Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'ya Âid İki Vakfiye", *TD*, XI/15 (1960), s. 149-160; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, VII-VIII (1977), s. 310, nr. 65; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 77, nr. 60.

SEMAVİ EYİCE

Bâbü'lî'deki Külliye. Bâbü'lî semtinin muhtelif yerlerinde inşa veya ihya edilerek vakfedilmiş medrese, cami, sıbyan mektebi, sebiller ve hamamdan meydana gelen yapılar bir külliye özelliğine sahipti. Bugün hemen hemen bütünüyle yok olan bu yapılara dair aşağıda verilen bilgiler, bir tarih belgesi olarak şehrin bu bölgesine ait mimari özellikleri aksettirdiği için ehemmiyetlidir.

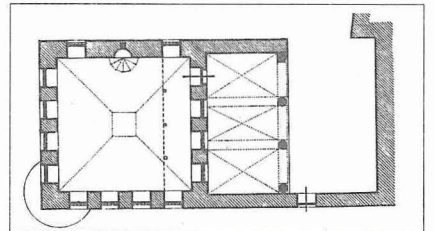
Sıbyan Mektebi ve Sebiller. İbrâhim Paşa'nın vakıflarına dair kayıtlarda adı geçen sıbyan mektebi Büyük Postahane'nin arkasında, Âşir Efendi sokağı ile Hoca Kasım Köprü sokağı arasındaki köşe başında bulunuyordu. Bugün hiçbir izi kalmayan bu sıbyan mektebi, Türk mimarisinde örneğine çok rastlandığı şekilde bir sebillerin üstünde inşa edilmişti. Yan tarafındaki Hoca Kasım yokuşuna açılan girişinin üzerinde beş beyitlik manzum kitâbesindeki, "Kıldı ihlâs ile ihyâ bî-nazîr ü bî-adil / Defter-i hayrâtına yazdı kirâmen kâtibin / Mekteb-i zîbâ-yı İbrâhîm Pâşâ-yı celîl" mısralarından anlaşıldığına göre İbrâhim Paşa bu sıbyan mektebini 1138 (1725-26) yılında "ihyâ" suretiyle yaptırmıştı. Altındaki sebiller de bina ile bir bütün teşkil ettiğine göre aynı tarihte yapılmış olmalıdır. Yapının, yıllar önce lağvedilmiş olan İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'ndeki 723 sa-

yılı dosyasında rastlanan, 10 Nisan 1944 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yol-ladığı cevapta, "Nevşehirli İbrâhim Paşa ve zevcesi Fatma Sultan vakıflarına ait 38 numaralı *Hazine Defteri*'nin 21. sayfasına kayıtlı, Hoca Paşa nezdinde vakfi muallimhâne ve sebilhânenin" kadrosunun süreti bulunmaktadır. Bu belgede 29 Şevval 1182 (7 Mart 1769), 14 Rebûlâhîr 1195 (9 Nisan 1781), 29 Rebûlâhîr 1205 (5 Ocak 1791), 21 Şâban 1212 (8 Şubat 1798), 17 Cemâziyelâhîr 1227 (28 Haziran 1812), 10 Şâban 1228 (8 Ağustos 1813) tarihlerinde mektep ve sebillerin adları ve kendilerine verilecek ücret bildirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi başlarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 7 Nisan 1341 (1925) tarih ve 605 sayılı bütçe kanunu ile özel idareye devredilen mektepler arasında bu binanın yer almayarak vakıflarda kaldığı, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin 1945 tarihli bir raporundan anlaşılmaktadır. 1923-1928 yılları arasında düzenlenen sıbyan mektepleri listesinde adına rastlanmadığına göre bu tarihlerde faal olmayan mektebin binası yakın tarihlere gelinceye kadar ayakta bulunuyordu.

Herhalde Büyük Postahane'nin yapıldığı sıralarda (1908), arka tarafındaki Âşirefendi sokağı da düzeltilirken buraya taşan sebillerin üstü yıktırılarak temeli ve etek kısmı kalmıştır. Sebillerin mermer üst aksamı, daha sonra yeniden kurulmak

Damad İbrâhim Paşa Sıbyan Mektebi'nin eski bir fotoğrafı ile takribî krokisi (S. Eyice arşivi)

DAMAD İBRÂHİM PAŞA KÜLLİYESİ

üzere, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Topkapı Sarayı'na bakan duvarının dibindeki hendeğin içine bırakılarak burada unutulmuştur. İstanbul Belediyesi 1945'te sıbyan mektebini yıktırmak üzere başvurunca önce direnen Eski Eserleri Koruma Encümeni sonunda razı olmuş ve bakanlığın izni istendiğinde ise red cevabı alınmıştır. Fakat 15 Şubat 1945'te Ankara'da yapılan bir toplantıda da İstanbul'daki kurtarılması gereken eserler arasında adı geçen İbrâhim Paşa Mektebi'nin bir yıl sonra bakanlık tarafından yıktırılmasına karar verilmiştir.

"Mâil-i inhidâm" olduğu iddiası ile daha 1943'te yıktırılmak istenen sıbyan mektebi, ancak 1968 yılı sonunda Vakıflar İdaresi tarafından yerine bir iş hanı yapılmak üzere yıktırılmaya başlanmış ve bu satırların yazarının devamlı mücadelesine rağmen eserin bütünü hiçbir iz kalmayacak şekilde yok edilmiştir. Halbuki ısrarla üzerinde durulan, hiç değilse sebilin, tarihî bir hâtıranın büsbütün silinmesini önlemek için yeni binanın köşesinde ihya edilmesi, Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 12 Nisan 1969 tarihli kararı ile uygun görülmüştü. Ancak bu şartla vakıflara iş hanı inşasına izin verilmesine rağmen Vakıflar İstanbul Bölgesi Başmimarı Ertuğrul Eğilmez sebili ihya etmemiştir.

Mektebin girişi yanındaki yokuştan olup buradaki kemerli kapının üstünde kitâbesi yer alıyordu. Mektebin altında ise bir bodrum vardı. Herhalde bütün benzerlerinde olduğu gibi içinde bir hademe odası ile bir de helâ olan bu tonozlu bodrumun caddeye bakan tarafında kemerli iki dükkân yer alıyordu. Kapının iç tarafında küçük bir avlu mevcuttu. Ayrıca mektebin yukarısında, eski planlarda görüldüğü üzere oldukça geniş bir de bahçesi bulunuyordu. Sıbyan mektebinin girişinde, ikisi yan duvarlara bitişik başlıkları mukarnaslı dört mermer sütunlu bir revak uzanıyordu. Üç bölümlü olan bu "hayat"ın bölümleri çapraz tonozlarla örtülmüştü. Hayatın kenarında yer alan mermer çerçeveli bir kapıdan mektebin cephesinde açılmış iki sıra pencerelerle bol ışık alan tek mekândan ibaret dershanesine geçilirdi. Ayrıca bir de ocağı bulunan üstü tuğladan büyük bir aynalı tonozla örtülmüş olup içeride giriş tarafında ahşap bir de asma kat bulunuyordu. Alttaki hademe odasına ve helâyâ revaktaki bir merdivenden iniliyordu.

Medrese. Bugün kısmen mevcut olmakla beraber etrafını saran binalar yüzünden hiçbir taraftan görülmesi mümkün olmayan medrese, Ankara (Bâbiâli) caddesiyle eski Acımusluk (şimdi Cemalnadır) sokağı arasında bulunmaktadır. Vakıflar İdaresi'nden bu medreseyi kendi mülkiyetine geçirmiş olan Hakkı Tarık Us burayı *Vakit* gazetesinin basımevi haline getirmiş, bu sırada iç mimarisi de tanınmaz bir biçime sokulmuştur.

Nedim Divanı'nda bu medrese için yazılmış beş beyitlik bir tarih manzumesi bulunmaktadır (s. 174). Yakınındaki sıbyan mektebi ve sebil ile bir yıl arayla inşa edildiğine göre bu tarih muhtemelen medreseye aittir. Manzumenin tarih beyti şöyledir: "Dedi itmâmına tahsîn birle târihin Nedim / Tarh-ı İbrâhîm Pâşâ pâk ü zîbâ medrese" (1139 [1726-27]).

Ayvansarayî *Hadikatü'l-cevâmî*'de "Acımusluk Mescidi" maddesinde, bu ibadet yerine Maktul İbrâhim Paşa tarafından minber koydurulduğunu ve yakınında onun dârülhadisi ve bir de tek hamamı olduğunu bildirirken aldanmış veya burada "maktul" sıfatı ile Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'yı kastetmiş olmalıdır. Damad İbrâhim Paşa vakfiyesinde, Acımusluk sokağındaki medrese (dârül-

hadis) ve hamamın, XVI. yüzyılın Maktul İbrâhim Paşa'sının değil Damad İbrâhim Paşa'nın eseri olduğu açıkça bellidir.

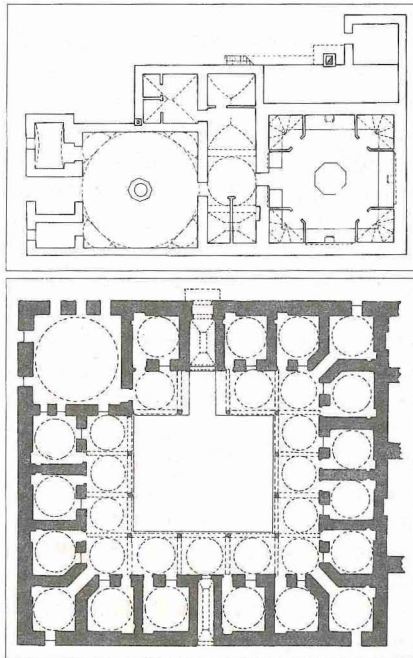
İstanbul medreselerine dair 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914) tarihli kayıta, on iki hücreli bu medresenin dokuz hücrenin kullanıldığı, üçünün bütünüyle harap halde olduğu, hava ve güneş ışığı almadığından talebe iskânına uygun bulunmadığı bildirilir. Ayrıca gusülhane, abdesthane ve şadırvanı tamir edilmişse de mecraları olmadığından içi kokmaktadır. Medrese onarılsa da mahalle arasında bulunduğundan talebenin barınması için uygun değildir. O sırada medresede on altı talebe barındıktan başka 19 Kânunuevvel 1334'te (19 Aralık 1918) iki odasında asker eşyası depolanmıştı; bazı hücrelerde ise yangın felâketzedesi üç kişi yaşamaktaydı. Medrese bu sıralarda kadro dışıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen bir medrese planının Damad İbrâhim Paşa'nın bu ikinci dârülhadisine ait olabileceği söylenebilir. Buna göre medrese kare bir plana göre düzenlenmiş olup bazı hususlarda Şehzadebaşı'ndaki dârülhadise benziyordu. Acımusluk sokağında olan girişin sağında köşede büyük kubbeli dershanesi bulunuyor, ortadaki avluyu kubbeli ve mermer sütunlu revaklar dört taraftan çeviriyordu. Bugün bu sütunlardan bazıları medreseyi bölen duvarların aralarında görülebilir. Revakların arkasında ise kubbelele örtülü on yedi hücre vardı. Medresenin sol tarafında biri büyük kubbeli, ikisi tonozlu üç mekânla mahiyetleri anlaşılamayan bazı bölümler yer alıyordu. Bunların üstünde de önünde çifte kubbeli bir revakı olan, aynalı tonozlu bir sıbyan mektebi bulunuyordu.

Cami. Esasında Sahaf Süleyman Efendi tarafından yapılmışken Damad İbrâhim Paşa'nın ihya ederek evkafına kattığı, külliye'nin camii haline getirilen Acımusluk Mescidi çok yıl önce satılarak özel mülkiyete geçmişti ve depo olarak kullanılıyordu. 1986 yılında burada bazı inşaatlar yapılmış, medresenin sağ tarafında olması gereken Acımusluk Mescidi'nin arsası üzerinde bir iş hanı inşa edilmiş ve bu yeni binanın üst katında da bir mescid mekânına yer ayrılmıştır.

Hamam. Damad İbrâhim Paşa tarafından yaptırılan İstanbul'daki tek hamam, aynı sokakta medresenin karşısında bulunuyordu. Girişin iki yanında bir çift mekân olan hamamın büyük kubbeli soyun-

Damad İbrâhim Paşa Medresesi ve Hamamı'nın planı

ma yerini ortada kubbeli, yanlarda to-nozlu bir ılıklik bölümü takip ediyordu. Sıcaklık kısmı ise dört köşesinde halvet hücreleri olan dört eyvanlı tipteydi. Ev-velce satılmış olan hamam da 1986 yı-lında bir iş hanına dönüştürülmüş ve sa-dece büyük kubbeli soyunma yeri yeni binanın içinde muhafaza edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nedim Divanı (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1972, s. 174; *Ayvansarayî, Hadikatü'l-cevâmî*, I, 52; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklope-disi: Hadikatü'l-cevâmî* (haz. İhsan Erzi), İs-tanbul 1987, I, 85, nr. 66; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 31, rs. 38; *Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu Çalışmaları*, An-kara 1945, s. 22, md. 5; *Türkiye Tarihi Anıtları (Öntasarı)* (nşr. Eski Eserler ve Müzeler Ge-nel Müdürlüğü), İstanbul 1946; E. Hakkı Ayver-di, *XIX. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul 1958, pafta B₄ (sıbyan mektebi, hamam ile medrese-nin yerleri); *Eminönü Camileri* (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987, s. 11-12; İ. Hakkı Konyalı, "İbrahim Paşa Mektebinin Bugünkü Acıklı Hâli", *Tan*, yıl 4, nr. 1105, İstanbul 28 Mayıs 1938, s. 5; *TOK Belleleri*, sy. 39 (1945), s. 6, sy. 40 (1945), s. 4; M. Münir Aktepe, "Nev-şehirli Damad İbrahim Paşa'ya Âid İki Vak-fiye", *TD*, XI/15 (1960), s. 150; a.mlf., "Damad İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar", a.e., XIII/17-18 (1963), s. 18-19 vd.; Mübahat S. Kü-tükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, VII-VIII (1977), s. 290, nr. 86; a.mlf., "Dâ-rü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuru-luşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 41-42, nr. 14; Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eser-leri", *TED*, X-XI (1979-80), s. 212-221, rs. 17-29 (sıbyan mektebi ile sebîl için yapılan müca-delenin yazışmaları ve fotoğrafları ile mekte-bin planı); R. Ekrem Kocu, "Acımsuluk Ha-mamı", *İst.A*, I, 194; a.mlf., "Acımsuluk Mes-cidi", a.e., I, 195.

SEMAVİ EYİCE

DAMAD İBRÂHİM PAŞA KÜLLİYESİ

Nevşehirli
Damad İbrâhim Paşa tarafından
XVIII. yüzyılın ilk yarısında
Nevşehir'de yaptırılan külliye.

1139'da (1726-27) tamamlanmış olup Osmanlı tarihinde Lâle Devri (1718-1730) diye adlandırılan ve Batılılaşma dönemi-ne geçişte önemli bir yeri olan devrede Anadolu'da inşa edilmiş geniş bir külli-yedir.

Damad İbrâhim Paşa'nın doğum yeri olan Niğde sancağı kazalarından Ürgüp'e bağlı Muşkara köyünün adı, bu külliye-nin tamamlanmasından ve bânisinin ora-da yaptırdığı diğer imar faaliyetlerinden sonra Nevşehir olarak değiştirilmiştir. Külliye'nin arsası için köyün dışında bu-

Damad İbrâhim Paşa Külliyesi - Nevşehir

lunan Çifte Han'ın civarındaki harman yerleri sahiplerinden satın alınmıştır. İn-şaatla çalışacak ustalar, Hassa mimar-başı Mehmed Ağa ve bina emini İsmet Ağazâde Seyyid Mustafa Ağa ile birlik-te İstanbul'dan gönderilmiştir. İbrâhim Paşa mimarbaşıya, bina eminine ve Muşkara kadısına yazdığı bir hükümle, kül-liyenin inşaatı için Muşkara'ya giderken Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Külliye-si'ni inceledikten sonra yola devam et-melerini emretmiş ve onlardan inşaatla İstanbul'daki külliye yapıları kadar özen göstermelerini istemiştir. Bina emini Sey-yid Mustafa'nın inşaat başladıktan bir müddet sonra ölümü üzerine yerine ta-yin edilen Osman Ağa da ölünce bu gö-reve Mustafa Ağa getirilmiştir. İnşaat sürerken İbrâhim Paşa İstanbul'daki ya-lılarını yapan Serkis Kalfa'yı kontrol için Muşkara'ya göndermiştir.

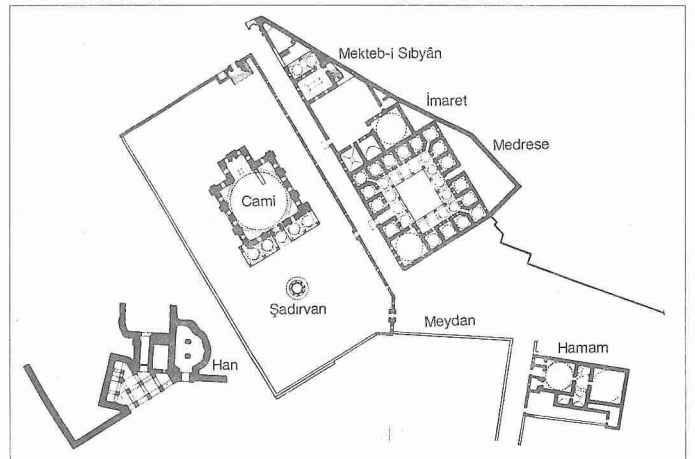
İbrâhim Paşa inşaat faaliyetlerinin ya-nı sıra Muşkara'nın gelişmesi için çeşitli idarî değişiklikler de yapmış. Ürgüp'te kurulan pazarı buraya taşımış ve Nev-şehir'i kaza merkezi haline getirmiştir. Ayrıca halkın bütün vergilerinin kendi

vakfından ödenmesini sağlayıp Nevşe-hir'de yaşamayı cazip hale getirdiği gi-bi nüfusunu arttırmak için civarda ya-sayan aşiretleri ve Kayseri'ye sonradan yerleşen zenginleri Nevşehir'e iskân et-miştir.

Külliye cami, medrese, sıbyan mekte-bi, imaret, kervansaray, hamam ve iki çeşmeden oluşmaktadır. Eğimli bir ara-ziye yerleştirilen külliyyede cami, medre-se, sıbyan mektebi ve imaret, batı ve do-ğu yönlerinde istinat duvarlarıyla sınır-landırılmış bir alan üzerinde inşa edil-miştir. Ortasından Câmi-i Cedîd cadde-si geçen bu alanın doğusunda cami, ba-tısında sıbyan mektebi, medrese ve ima-ret, biri cami avlusunun güney duvarının dışında, diğeri sıbyan mektebi avlusunun köşesindeki istinat duvarının üzerinde olmak üzere iki çeşme bulunur. Hamam bu sahanın kuzeyindeki eğimli arazi üze-rindedir. Cami avlusunun altında yer alan kervansaraya giriş ise Câmi-i Cedîd cad-desi tarafında bir istinat duvarı ile çev-relenmiştir.

Külliye yapılarının hepsinde ve çeşme-lerin birinde yapım tarihini veren en azın-dan birer kitâbe vardır. Kitâbelerin ol-dukça uzun olan metinleri Nedîm ve Sey-yid Vehbî gibi dönemin önemli şairleri tarafından yazılmış, kitâbe taşları da İs-tanbul'da hazırlanarak Nevşehir'e gön-derilmiştir (metinleri için bk. Aktuğ, s. 83-108).

Cami. Kare planlı harem ve mihrap önü bir niş şeklinde güney duvarından çıkıntı yapan bir şemaya sahiptir. Yöre-de çıkarılan kalker taşlarından kesme taş örgülü beden duvarlarında, içte kub-beden gelen yüklerin alındığı kısımlar-da sütun görünümü verilmiş altı adet geniş yivli, yarım daire kesitli gömme ayak bulunmaktadır. Dışta da doğu ve batı duvarlarında aynı noktalarda ve ha-

Nevşehir'de
Damad
İbrâhim Paşa
Külliyesi'nin
planı
(A. Kurani,
VD, IX, resim 18)